

TALABALARDA IJTIMOY-TOLERANTLIK SHAKLLANGANLIKNING JINS XUSUSIYATLARI

I.Sh.Rahmonova¹

Mas'ul muallif: Rahmonova Iroda Shavkatovna, O'zbekiston Milliy universiteti Psixologiya kafedrasida o'qituvchisi.

Received: 11 Oktabr 2026

Accepted: 16 Oktabr 2026

Published: 21 Oktabr 2026

Copyright: © 2026 by the author(s). Licensee Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi.

Iqtibos uchun: Rahmonova, I. S. TALABALARDA IJTIMOY-TOLERANTLIK SHAKLLANGANLIKNING JINS XUSUSIYATLARI / I. S. Rahmonova // Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi. — 2026. — T. 10, № 2. — B. 50–52.

1. O'zbekiston Milliy universiteti Psixologiya kafedrasida o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqola talabalarda ijtimoiy-tolerantlikning shakllanganlik darajasini jins xususiyatlari kesimida o'rganishga bag'ishlangan. Tadqiqot jarayonida Z.Abidovaning "Tolerantlik darajasini aniqlash" metodikasidan foydalanilgan bo'lib, natijalarni statistik tahlil qilishda Mann–Uitni U testidan foydalanildi. Olingan natijalar tolerantlikning emotsional, kognitiv va xulq-atvor komponentlari hamda umumiy darajasi bo'yicha yigitlar va qizlar o'rtasidagi o'xshashlik va tafovutlarni ochib berdi. Xususan, kognitiv komponent va umumiy tolerantlik darajasida yigitlarda yuqori ko'rsatkichlar kuzatilgan bo'lsa, emotsional va xulq-atvor komponentlarida jinslararo sezilarli farqlar aniqlanmadi.

Kalit so'zlar: ijtimoiy-tolerantlik, talabalar, emotsional komponent, kognitiv komponent, xulq-atvor komponenti, jins xususiyatlari, gender tafovutlari, Mann–Uitni U testi.

ГЕНДЕРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ СФОРМИРОВАННОСТИ СОЦИАЛЬНОЙ ТОЛЕРАНТНОСТИ У СТУДЕНТОВ

Аннотация. Данная статья посвящена изучению уровня сформированности социальной толерантности у студентов в разрезе гендерных особенностей. В ходе исследования использовалась методика З.Абидовой «Определение уровня толерантности», а для статистического анализа данных применялся U-критерий Манна–Уитни. Полученные результаты выявили сходства и различия между юношами и девушками по эмоциональному, когнитивному и поведенческому компонентам толерантности, а также по общему уровню. В частности, у юношей наблюдались более высокие показатели по когнитивному компоненту и общему уровню толерантности, в то время как в эмоциональном и поведенческом компонентах значимых гендерных различий обнаружено не было.

Ключевые слова: социальная толерантность, студенты, эмоциональный компонент, когнитивный компонент, поведенческий компонент, гендерные особенности, гендерные различия, U-критерий Манна–Уитни.

GENDER DIFFERENCES IN THE DEVELOPMENT OF SOCIAL TOLERANCE AMONG STUDENTS.

Abstract. This article is dedicated to studying the level of social tolerance formation among students in terms of gender characteristics. The research utilized Z.Abidova's methodology for "Determining the Level of Tolerance," and the Mann–Whitney U test was applied for statistical analysis of the data. The results revealed similarities and differences between male and female students regarding the emotional, cognitive, and behavioral components of tolerance, as well as its overall level. Specifically, higher scores were observed among male students in the cognitive component and overall tolerance level, whereas no significant gender differences were found in the emotional and behavioral components.

Keywords: social tolerance, students, emotional component, cognitive component, behavioral component, gender characteristics, gender differences, Mann–Whitney U test.

Kirish. Bugungi globallashuv va ijtimoiy munosabatlarning jadallashuvi sharoitida yoshlarda ijtimoiy bag'rikenglikni shakllantirish jamiyat taraqqiyotining muhim psixologik-pedagogik vazifalaridan biri hisoblanadi. Turli dunyoqarash, qadriyat, madaniyat va ijtimoiy tajribaga ega insonlarning o'zaro hamkorligi kuchayib borayotgan bir davrda shaxsning boshqalarga hurmat bilan munosabatda bo'lishi, o'zaro farqlarni to'g'ri qabul qilishi hamda nizoli vaziyatlarda murosaga kelish qobiliyati alohida ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, oliy ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan talabalar orasida ijtimoiy tolerantlikni rivojlantirish sog'lom ijtimoiy-psixologik muhitni shakllantirish, samarali muloqotni yo'lga qo'yish va jamoaviy hamkorlikni mustahkamlashning muhim shartlaridan biridir.

Ijtimoiy tolerantlik shaxsning boshqa insonlarning fikrlari, e'tiqodlari, qadriyatlari va individual xususiyatlariga hurmat bilan munosabatda bo'lishini ifodalovchi murakkab ijtimoiy-psixologik sifatdir. U faqat o'zgalarning qarashlariga toqat qilish bilan cheklanmay,

balki ularni tushunishga intilish, teng huquqlilik tamoyillariga rioya qilish, kamsitish va murosasizlikning oldini olish hamda o'zaro hurmatga asoslangan munosabatlarni rivojlantirishni ham nazarda tutadi. Talabalik davrida ushbu sifatning shakllanishi alohida ahamiyatga ega, chunki mazkur bosqichda shaxsning dunyoqarashi, ijtimoiy pozitsiyasi, muloqot madaniyati va jamiyatdagi boshqa insonlarga nisbatan munosabati yanada rivojlanadi.

Talabalarda ijtimoiy tolerantlikning shakllanganlik darajasi turli omillar bilan belgilanadi. Jumladan, oilaviy tarbiya, ta'lim muhiti, tengdoshlar bilan munosabatlar, madaniy tajriba, shaxsning individual-psixologik xususiyatlari va ijtimoiy me'yorlarni o'zlashtirish jarayoni tolerantlikning rivojlanishiga ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu bilan birga, talabalarining ijtimoiy tolerantligini o'rganishda ularning jins xususiyatlariga ham e'tibor qaratish muhimdir. Chunki ijtimoiylashuv jarayonida o'zlashtiriladigan gender rollari, tarbiyaviy yondashuvlar va jamiyatda mavjud bo'lgan kutilmalar insonlarning muloqot uslubi, hissiy munosabati va nizoli vaziyatlarga yondashuvda muayyan farqlarni yuzaga keltirishi mumkin.

Biroq ijtimoiy tolerantlikdagi jinsga oid farqlarni oldindan belgilangan yoki barcha talabalarga bir xil xos bo'lgan xususiyat sifatida baholash to'g'ri emas. Bunday farqlarni aniqlashda individual psixologik xususiyatlar, ijtimoiy tajriba, ta'lim muhiti va madaniy omillarni ham hisobga olish zarur. Shu sababli talaba qizlar va yigitlarning tolerantlik darajasini ilmiy jihatdan taqqoslash, ular o'rtasidagi ehtimoliy farqlarni aniqlash hamda ushbu farqlarning shakllanishiga ta'sir qiluvchi omillarni tahlil qilish muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Oliy ta'lim muassasalarida ijtimoiy tolerantlikni rivojlantirish talabalarining o'zaro munosabatlarini yaxshilash, turli fikr va qarashlarga nisbatan hurmatni kuchaytirish, nizolarni konstruktiv hal etish hamda inklyuziv va demokratik ta'lim muhitini shakllantirishga xizmat qiladi. Shu nuqtayi nazardan, talabalarda ijtimoiy tolerantlikning shakllanganlik darajasini jins xususiyatlari kesimida o'rganish ta'lim-tarbiya jarayonini yanada samarali tashkil etish va talabalarining ijtimoiy-psixologik rivojlanishini qo'llab-quvvatlash uchun muhimdir.

Tadqiqotning maqsadi — talabalarda ijtimoiy tolerantlikning shakllanganlik darajasini o'rganish, uning jins xususiyatlari bilan bog'liq jihatlarini aniqlash hamda kuzatilishi mumkin bo'lgan farqlarning ijtimoiy-psixologik omillarini tahlil qilish. Hozirgi globallashuv va jadal ijtimoiy-madaniy o'zgarishlar davrida shaxsning ijtimoiy-tolerantlik sifatlarini shakllantirish va rivojlantirish psixologiya hamda pedagogika fanlarining dolzarb muammolaridan biriga aylanmoqda. Jamiyatda turli ijtimoiy guruhlar, madaniyatlar va dunyoqarashlar vakillari o'rtasidagi o'zaro tushunishni ta'minlashda bag'rikenglik muhim psixologik omil sifatida namoyon bo'ladi. Talaba yoshlar o'zlarining intellektual salohiyati va ijtimoiy faolligi bilan ajralib turishi bois, ularda ijtimoiy-tolerantlikning namoyon bo'lish xususiyatlarini o'rganish alohida ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Metodlar. Tolerantlik ko'p qirrali psixologik konstruktsiya bo'lib, uning tarkibiy qismlari (emotsional, kognitiv va xulq-atvor komponentlari) shaxsning ichki imkoniyatlari hamda ijtimoiy muhit ta'sirida turlicha shakllanadi. Ilmiy tadqiqotlarda ushbu jarayonga gender omillarining ta'sirini o'rganish, xususan, yigitlar va qizlarning tolerantlik darajasidagi o'ziga xos tafovutlarni aniqlash muhim nazariy va empirik vazifalardan biri hisoblanadi. Mazkur tadqiqot Z.Abidovanning "Tolerantlik darajasini aniqlash" metodikasi yordamida talabalarda ijtimoiy-tolerantlikning shakllanganlik darajasini jins xususiyatlari kesimida qiyosiy tahlil qilishga bag'ishlangan bo'lib, olingan natijalar talabalar bilan olib boriladigan psixologik-pedagogik ishlar samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Natijalar. Z.Abidovanning "Tolerantlik darajasini aniqlash" metodikasining jins tafovutlari tahlili

Ko'rsatkichlar	Jinsi (O'rtacha ranglar)	U	P	
	Yigitlar (N=85)	Qizlar (N=85)		
Tolerantlikning emotsional komponenti	83.32	81.02	3799.500	0.548
Tolerantlikning kognitiv komponenti	98.06	63.88	2243.000	.006**
Tolerantlikning xulq atvor komponenti	85.17	89.46	3235.000	.742
Tolerantlikni umumiy darajasi	93.84	67.42	2223.500	.001***

Z.Abidovanning "Tolerantlik darajasini aniqlash" metodikasining jins tafovutlari tahlilini amalga oshirildi. Birinchi metodikada jins omillariga ko'ra tolerantlikning turli komponentlari o'rtasidagi farqlarni aniqlash maqsadida noparametrik statistik usul — Mann-Uitni U testi qo'llanildi. Tadqiqotda ishtirok etgan respondentlar ikki guruhga — 85 nafar yigitlar va 85 nafar qizlarga ajratilgan bo'lib, ularning tolerantlik darajalari emotsional, kognitiv va xulq-atvor komponentlari hamda umumiy ko'rsatkich bo'yicha tahlil qilindi.

Avvalo, tolerantlikning emotsional komponenti bo'yicha olingan natijalarga to'xtalsak, yigitlar guruhida o'rtacha ko'rsatkich 83.32 ni, qizlarda esa 81.02 ni tashkil etdi. Natijalar tahliliga diqqat bilan razm solinsa ishonch darajasidagi tafovutlar mavjud emasligini kuzatishimiz mumkin ($U=3799,5$; $p>0,05$). Shu sababli mazkur holatda jinslar o'rtasida emotsional tolerantlik bo'yicha sezilarli farq mavjud emas, degan xulosaga kelish mumkin. Bu natija shundan dalolat beradiki, har ikki jins vakillari emotsional jihatdan boshqalarga munosabat bildirishda o'xshash darajadagi bag'rikenglikka ega.

Keyingi muhim ko'rsatkich — kognitiv komponent hisoblanadishonch darajasidagi tafovut mavjudligini kuzatishimiz mumkin ($U=2243$; $p<0,01$). Demak, kognitiv tolerantlik, ya'ni boshqalarning qarashlari, fikrlari va dunyoqarashlarini anglash va qabul qilish qobiliyati yigitlarda qizlarga nisbatan ancha yuqori darajada namoyon bo'lgan.

Bu holat ehtimol ijtimoiylashuv jarayoni, ta'lim muhiti yoki gender rollar bilan bog'liq omillar ta'sirida shakllangan bo'lishi mumkin.

Xulq-atvor komponenti bo'yicha esa ishonch darajasidagi tafovutlar aniqlanmadi ($U=3235$; $p>0,05$). Ya'ni, real xulq-atvor darajasida — ya'ni boshqalar bilan muloqot qilish, turli fikrlarga munosabat bildirish va ijtimoiy munosabatlarda — jinslar o'rtasida sezilarli farq mavjud emas. Bu natija shundan dalolat beradiki, amaliy harakatlar va ijtimoiy xulq-atvorda gender farqlari kamroq namoyon bo'ladi.

Tadqiqotning eng ahamiyatli natijalaridan biri umumiy tolerantlik darajasi bo'yicha kuzatildi ($U=2223,5$; $p<0,01$). Yigitlarda bu ko'rsatkich 93.84 ni, qizlarda esa 67.42 ni tashkil etdi. Bu holat umumiy tolerantlik darajasi bo'yicha yigitlar ustun ekanini anglatadi.

Umuman olganda, Mann–Uitni U testi natijalari shundan dalolat beradiki, tolerantlikning barcha komponentlari bir xil darajada jinsga bog'liq emas. Ayrim komponentlarda (emotsional va xulq-atvor) farq aniqlanmagan bo'lsa, boshqalarida (kognitiv va umumiy tolerantlik) sezilarli farq kuzatilgan. Bu esa tolerantlik ko'p qirrali psixologik konstruksiya ekanini va uning har bir komponenti alohida tahlil qilinishi zarurligini ko'rsatadi.

Xulosa.Xulosa qilib aytganda, talabalarda ijtimoiy tolerantlikning shakllanganligi shaxsning ijtimoiy-psixologik rivojlanishi, shaxslararo munosabatlar madaniyati va jamiyatdagi turli qarashlarga nisbatan munosabatini belgilovchi muhim omillardan biridir. Ijtimoiy tolerantlik talabalarining boshqa insonlarning fikri, qadriyatlarini, dunyoqarashi va individual xususiyatlarini hurmat qilishiga, o'zaro tushunish muhitini yaratishiga hamda nizoli vaziyatlarni konstruktiv hal etishiga yordam beradi. Shu sababli mazkur sifatni oliy ta'lim jarayonida rivojlantirish yoshlarning ijtimoiy faolligi va kommunikativ kompetensiyasini oshirishda muhim ahamiyatga ega.

Talabalarda ijtimoiy tolerantlikning namoyon bo'lishini o'rganishda jins xususiyatlarini hisobga olish ilmiy va amaliy jihatdan dolzarbdir. Talaba qizlar va yigitlarning tolerantlik darajasidagi ehtimoliy farqlar ularning oilaviy tarbiyasi, ijtimoiylashuv tajribasi, muloqot muhiti, individual-psixologik xususiyatlari va jamiyatda shakllangan gender kutilmalari bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Biroq bunday farqlarni faqat biologik jins bilan izohlash bir tomonlama yondashuv hisoblanadi. Ularni aniqlash uchun empirik ma'lumotlarga asoslanish, individual tafovutlarni inobatga olish va natijalarni ilmiy mezonlar asosida tahlil qilish zarur.

Ijtimoiy tolerantlikni rivojlantirishda oliy ta'lim muassasalarining tarbiyaviy imkoniyatlari, guruh hamkorlik, muammoli vaziyatlarni muhokama qilish, o'zaro fikr almashish va empatiyani rivojlantirishga qaratilgan mashg'ulotlar muhim o'rin tutadi. Bunday faoliyatlar talabalarda boshqa insonlarning nuqtayi nazarini tushunish, farqli fikrlarga hurmat bilan yondashish va ijtimoiy mas'uliyatni anglash ko'nikmalarini shakllantirishga yordam beradi. Shuningdek, ta'lim muhitida kamsitishning oldini olish va teng imkoniyatlarni ta'minlash tolerantlik tamoyillarini amaliyotga tatbiq etishning muhim shartidir.

Umuman olganda, talabalarda ijtimoiy tolerantlikning shakllanganlik darajasini jins xususiyatlari bilan bog'liq holda o'rganish yoshlarning ijtimoiy-psixologik rivojlanish qonuniyatlarini chuqurroq anglash imkonini beradi. Kelgusidagi tadqiqotlarda talaba qizlar va yigitlarning tolerantlik ko'rsatkichlarini maxsus psixodagnostik metodikalar yordamida baholash, olingan natijalarni qiyosiy tahlil qilish hamda ularga ta'sir etuvchi ijtimoiy-psixologik omillarni aniqlash maqsadga muvofiqdir. Bu esa oliy ta'lim muassasalarida bag'rikenglik, o'zaro hurmat va konstruktiv muloqotga asoslangan sog'lom ijtimoiy muhitni shakllantirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari gender omillari tolerantlikning ayrim jihatlariga sezilarli ta'sir ko'rsatishini tasdiqlaydi. Ayniqsa, kognitiv komponent va umumiy tolerantlik darajasida yigitlar yuqori natijalarni ko'rsatgan. Biroq emotsional va xulq-atvor komponentlarida gender farqlari aniqlanmagani tolerantlikning ayrim jihatlarini universal xarakterga ega ekanini ko'rsatadi. Bu esa psixologiya va pedagogika sohalarida tolerantlikni rivojlantirish bo'yicha dasturlar ishlab chiqishda muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- [1] Абакумова И.В., Ермаков П.Н. О Становлении толерантной личности в поликультурном образовании // Вопросы психологии. – 2003.- №3. – С.78 – 82.
- [2] Абдураззакова Д. Теоретико-методологические основы деятельности учреждений культуры и образования в развитии толерантного сознания молодежи многонационального региона. Дисс. на соиск. уч. степ. доктора ед. наук. –М.: 2009. - 421 с.
- [3] Ачилдиев А.С. Миллий гоё - миллатлараро муносабатларни такомиллаштириш омили. Дисс. докт. полит. наук. –Т.: ТашГУ, 2004.–301 с.
- [4] Бардиер Г.Л. Социальная психология толерантности. - СПб.: Изд-во С-Петербург. университета, 2005. - 120 с.